

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

МОРОЗ НІНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 94(477)"1991/2010"

**СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1991–2010 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Миколаїв – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії та політичної теорії Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, професор
Пушкін Віктор Юхимович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Даниленко Віктор Михайлович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України
другої половини ХХ ст.

доктор історичних наук, професор
Кривчик Геннадій Георгійович,
Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту імені академіка Всеволода
Лазаряна, завідувач кафедри українознавства

Захист відбудеться 05 грудня 2018 р. о 13.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 38.134.01 у Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського (54003, Миколаїв, вул. Нікольська, 24, ауд. № 01.322).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (54003, Миколаїв, вул. Нікольська, 24).

Автореферат розісланий «03» листопада 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. Пархоменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку і становлення громадянського суспільства в Україні є складним і суперечливим, зважаючи на протиріччя суспільно-політичного, соціально-економічного, духовного планів. Важливий напрям державної політики, спрямований на сприяння розвитку громадянського суспільства, буде успішно реалізований з урахуванням політичних та соціально-економічних аспектів розвитку громадянського суспільства у попередній період. Активна розбудова інституту громадських організацій, третього недержавного сектору громадянського суспільства, потребує врахування історичного досвіду та особливостей їхньої організації. Сучасне українське суспільство переживає процес системної модернізації, яка охоплює всі сфери суспільно-політичного, економічного, духовного, культурного життя. Успішне вирішення цих завдань можливе лише за активної участі та контролю з боку громадянського суспільства. Проте аналіз історичного розвитку України дозволяє зробити висновок про наявність суттєвих розбіжностей між формальним існуванням та реальною здатністю громадянського суспільства до дії, його можливостями контролювати та впливати на процес вироблення і прийняття політичних рішень. Усе це потребує аналізу процесу становлення громадянського суспільства в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалася згідно з держбюджетною темою кафедри історії та політичної теорії НТУ «Дніпровська політехніка» «Суспільно-політичне та культурне життя південноукраїнських земель у період модерної та новітньої історії» (державний реєстраційний номер 0116U006736).

Мета роботи – проаналізувати специфіку становлення громадянського суспільства в Україні в контексті необхідності врахування цього досвіду під час його розбудови на сучасному етапі.

Досягнення зазначеної мети вимагає вирішення таких **дослідницьких завдань**:

- з'ясувати стан наукового вивчення теми, рівень та повноту її джерельної бази, охарактеризувати методологію дослідження;
- дослідити розвиток законодавства для розбудови громадянського суспільства;
- проаналізувати особливості становлення українських політичних партій як інституту громадянського суспільства;
- визначити основні підходи до періодизації етапів становлення громадянського суспільства в науковій літературі;
- охарактеризувати соціально-економічні передумови становлення громадянського суспільства;
- простежити зростання політичної активності українського суспільства;
- розглянути підвищення ролі ЗМІ в житті українського суспільства;

- відстежити коло питань, які потребують подальшого уточнення та дослідження.

Об'єктом дисертаційного дослідження є історія українського суспільства, суспільні процеси після відновлення незалежності України.

Предмет дисертаційного дослідження – політико-правові, соціально-економічні аспекти становлення громадянського суспільства в Україні у 1991–2010 рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1991–2010 рр. Нижня хронологічна межа пов'язана з відновленням незалежності України, створенням сприятливих передумов для формування громадянського суспільства в Україні. Верхня хронологічна межа пов'язана із 2010 р., вибір якої обумовлений кардинальною зміною політико-правових основ розбудови громадянського суспільства України, які полягали в формуванні «міцної вертикалі» державної влади і реставрації президентсько-парламентської форми державного правління.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію України в межах державного кордону з 1991 по 2010 рр. Аналіз історичного розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні потребував їхнього вивчення на території УРСР, правонаступницею якої стала Україна. Йдеться про адміністративні межі України, до складу яких включаються 27 адміністративно-територіальних одиниць: 24 області, Автономна Республіка Крим, 2 міста зі спеціальним статусом – Київ, Севастополь.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, наукової об'єктивності, системності, всебічності та наступності, антропологізації та міждисциплінарних зв'язків під час вивчення становлення громадянського суспільства в Україні. У роботі використані історичний метод, спектр міждисциплінарних методів (статистичні та математичні прийоми), історико-генетичний, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-системний методи.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є першою спробою всебічного та комплексного вивчення проблеми становлення громадянського суспільства в Україні впродовж 1991–2010 рр.

У роботі *вперше*:

- проаналізовано економічні відносини в українському суспільстві як передумову формування громадянського суспільства в форматі: підприємництво – приватна власність – економічно активний громадянин;
- досліджено процес зростання політичної активності українського суспільства у визначених хронологічних межах;
- висвітлено законодавчу основу становлення громадянського суспільства в Україні у визначених хронологічних межах;
- запропоновано періодизацію розвитку партійної системи України як сектору громадянського суспільства;

- систематизовано існуючі в історіографії концепції періодизації розвитку громадянського суспільства незалежної України; запропоновано авторське бачення цієї проблеми;
- доведено, що становлення середнього класу в Україні відбувалося за «українським сценарієм», унаслідок чого сформувався соціальний стан, який відрізнявся від східноєвропейських стандартів;
- досліджено зростання ролі українських ЗМІ як інституту громадянського суспільства, запропоновано періодизацію їхнього становлення.

Подальший розвиток отримали положення про:

- шляхи вдосконалення українського законодавства у державно-політичній, соціально-економічній, духовно-культурній сферах як основи становлення громадянського суспільства;
- недосконалість партійної системи в Україні як сектору громадянського суспільства;
- роль підприємництва та приватної власності в Україні у становленні громадянського суспільства;
- складний і суперечливий процес формування українського інформаційного поля;
- можливості діяльності громадських організацій на теренах України в 1991–2010 рр.

Науково-практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані при розробці широкого кола проблем з політичної та соціально-економічної історії українського суспільства в 1991–2010 рр., підготовці узагальнюючих наукових праць, підручників, навчальних курсів з історії України. Результати роботи можуть бути використані у процесі реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 рр. у центрах підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, інших підприємствах, установах, організаціях, серед представників громадськості, ЗМІ, підприємців, для учасників освітнього процесу сучасних закладів вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорено на засіданнях кафедри історії та політичної теорії НТУ «Дніпровська політехніка». Загальну концепцію дослідження відображено у доповідях та повідомленнях на міжвузівських, всеукраїнських та міжнародних конференціях: IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Громадський рух та становлення громадянського суспільства в Україні» (6–8 жовтня 2011 р., м. Сімферополь); регіональній науково-практичній конференції «Проблеми формування громадянського суспільства в Україні» (м. Дніпропетровськ, 26 квітня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Істина, втрачена в епоху: історичні та філософські проблеми людства» (Лондон, 18–22 лютого 2013 р.); регіональній науково-практичній конференції «Проблеми формування громадянського

суспільства в Україні» (м. Дніпропетровськ, 24 квітня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 26–27 квітня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства» (м. Запоріжжя, 26–27 квітня 2013 р.) (доповідь на тему «Становлення молодіжних організацій в незалежній Україні»); XXI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Літні наукові дискусії» (м. Вінниця, 15 червня 2018 р.).

Публікації. Основні положення й висновки дисертації викладено у 14 публікаціях, із них дев'ять – у наукових фахових виданнях, в т.ч. одна у виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз, та одна у закордонному виданні.

Структура роботи. Відповідно до поставлених мети і завдань, дисертаційне дослідження складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури (401 позиція), додатків, списку публікацій здобувача за темою дисертації та відомостей про апробацію результатів дисертації. Загальний обсяг дисертації – 239 сторінок, з них 185 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання, методи, хронологічні та територіальні межі роботи, а також наукову новизну одержаних результатів, їхнє практичне значення та апробацію.

У **першому розділі – «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** – охарактеризовано історіографію теми, визначено джерельну базу, розглянуто методологію дослідження проблеми становлення громадянського суспільства в Україні впродовж 1991–2010 рр.

У **підрозділі 1.1 – «Історіографія проблеми»** – проаналізовані праці науковців, які виокремлювали аспекти вивчення цього питання. Нами встановлено, що історіографія проблеми становлення громадянського суспільства в Україні пройшла ряд етапів свого розвитку: 1) 1991–1996 рр.; 2) 1996–2004 рр.; 3) 2004–2010 рр.; 4) 2010 р. – до сьогодні.

На першому етапі (1991–1996 рр.) громадянське суспільство стало об'єктом наукових пошуків переважно представників політологічної науки. У вітчизняній історіографії до вивчення такої проблематики неодноразово звертався у своїх працях В. Литвин. У монографії «Політична арена України: дійові особи та виконавці» автор один із перших докладно дослідив основні складові суспільного розвитку України перших років незалежності. У своїй наступній праці «Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.)» увагу звернув на розвиток українського суспільства в контексті парламентських і президентських виборів 1994, 1998–1999

рр. Доволі важливою є праця Г. Щедрової «Громадянське суспільство і демократична правова держава: проблеми взаємовпливу». На думку автора, громадянське суспільство є системою забезпечення життєдіяльності соціальної, культурної і духовної сфер життя народу, їх відтворення і передачі прийдешнім поколінням, системою незалежних від держави громадянських інститутів.

У період 1996–2003 рр. відбулося поживлення державотворчих процесів, стимульованих прийняттям Конституції України і закріпленням у ній політичного та ідеологічного плюралізму. Помітними на цьому етапі розвитку історіографії проблеми стали досить ґрунтовні наукові розвідки В. Кременя, Д. Табачника, В. Ткаченка «Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду)». Низка проблем, пов'язаних зі становленням громадянського суспільства в Україні, знайшла ґрунтовне відображення в роботах В. Моргуна «Суспільно-політичні проблеми розбудови громадського суспільства в незалежній Україні: історичний аспект», «Періодизація розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні». Автор переконаний, що українська модель громадянського суспільства значною мірою політизована. Дослідник порушив низку проблем, пов'язаних із чинниками становлення громадянського суспільства України, зокрема реформування політичної та економічної системи, розвиток багатопартійності, етапи формування державних органів влади та управління.

Соціальні складники становлення громадянського суспільства посідають окреме місце в історіографічному доробку. Оригінальний погляд на проблеми середнього класу у розвідці «Середній» українець – соціальна основа не громадянського суспільства» запропонував відомий історик і політолог В. Полохало. Автор стверджував, що в Україні в умовах економічної кризи і системної деградації не було сформовано середнього класу.

Знаковою віхою державотворення у 2004–2010 рр. для сучасної України стали події так званої «помаранчевої революції». У дослідженні С. Кульчицького «Помаранчева революція. 25 років незалежності», поняття «помаранчева революція» введено в контекст новітньої доби з детальним аналізом статистичних та соціологічних матеріалів. Праця історика Г. Касьянова «Україна 1991–2007: нариси новітньої історії» є першою комплексною монографією, яка охопила весь період «новітньої історії України» з 1991 р. Автор окреслив чимало аспектів розбудови громадянського суспільства: соціально-економічні «парадокси» української економіки, «прихватизацію» в українському варіанті, зрушення в політичній системі, становлення структур державної влади, проблеми націєтворення і т.п.

Зазначено, що історіографія з 2010 р. до сьогодні представлена низкою важливих робіт. Проблема взаємовідносин держави і громадських організацій в умовах формування громадянського суспільства в Україні ґрунтовно висвітлена у монографії В. Кравчук «Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти)». У контексті дослідження політичних процесів варто виокремити працю

В. Лемака «Політичні партії як інститут громадянського суспільства: проблеми правового регулювання», В. Фесенка «Суспільство і незалежність» та ін.

У 2016 р. побачило світ фундаментальне дослідження сучасної історії України «25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави». У структурі колективної монографії варто виділити такі розділи, як «Розпад СРСР та Україна» (авт. В. Даниленко), «1992–2004: держава шукає себе» (авт. В. Головка, С. Кульчицький, Л. Якубова), «Помаранчева революція» (авт. С. Кульчицький), «2005–2010: суспільство шукає себе» (авт. В. Головка, Л. Якубова). Новітній період розглянуто під кутом активності українського суспільства, піки якої пов'язано із трьома революціями – Революцією на граніті, Помаранчевою революцією та Революцією гідності.

Чимало напрацювань з окресленої в роботі проблематики є у дослідника історії України ХХ–ХХІ ст., професора В. Даниленка. Автор проаналізував соціальну кризу в Україні напередодні проголошення незалежності («Україна напередодні відновлення незалежності: соціальна криза»). Досить ґрунтовним є його спільний з В. Деревінським доробок про державницьку діяльність В. Чорновола в 1990–1999 рр. («Державницька діяльність В. Чорновола (1990–1999 рр.)). Окремі аспекти проблеми знайшли висвітлення у роботах науковця Г. Кривчика. Автор простежив особливості політичної трансформації в пострадянській Україні. Разом із Г. Євсєвою дослідник приділив увагу політико-правовим основам становлення громадянського суспільства на теренах України у доробку «Питання про владу в конституційному процесі в Україні (1990–2014)» та стартовим економічним підвалинам, які Україна отримала у спадок, у роботі «Україна й УРСР: парадигми економічного розвитку».

Сучасну історію України вивчають такі зарубіжні історики, як Тімоті Снайдер, Хіроакі Куромія, Карл Шльогель, Герхард Симон, Даніель Бовуа та ін. Ізраїльський історик Мартін Ван Кревельд розглядає становлення громадянського суспільства як закономірний етап втрати авторитету держави через нездатність цієї інституції виконувати взяті на себе зобов'язання. У працях сучасного американського філософа, політолога Ф. Фукуями вивчаються сучасні проблеми формування нового порядку – такого устрою, за умов запровадження якого всі громадяни були б повною мірою задоволені життям.

У підрозділі 1.2 – **«Джерельна база дослідження»** – запропоновано поділ джерел за типолого-видовою класифікаційною схемою. За способом кодування, фіксації інформації усі залучені джерела належать до типу писемних. За особливостями втілення та відбиття історичної дійсності використані писемні історичні джерела поділяються на наративні, оскільки містять авторські оцінки історичних фактів, та документальні. Залучений у процесі дослідження комплекс джерел належить до неопублікованих та опублікованих.

Серед неопублікованих джерел визначаємо такі види архівних документів, які відносимо до організаційно-розпорядчої документації органів державної влади та місцевого самоврядування, що представлені у формі звернень, відповідей,

пропозицій, аналітичних довідок, протоколів установчих з'їздів громадських організацій та політичних партій, програмні документи (статути, програми, виборчі платформи), матеріали з'їздів та конференцій, протоколи засідань центральних органів, документи обласних, районних і міських організацій, агітаційні передвиборчі матеріали, інформаційні бюлетені пресових служб, друковані видання, звернення (заяви, скарги, пропозиції), відповіді, аналітичні довідки органів державної влади та місцевого самоврядування різних рівнів, які об'єднані в добірки «Листування, переписка». Інформаційна цінність таких матеріалів у контексті вивчення окресленої проблеми є значною.

Матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України містять матеріали фонду Р-2 – Ради Міністрів Української РСР. Можна простежити створення основних телеканалів та суб'єктів радіомовлення, особливості формування медійного простору України.

Матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО) мають інформаційну цінність для вивчення діяльності політичних партій та громадських організацій у руслі становлення громадянського суспільства, реалізації принципу прозорості та відкритості влади, контролю громадськості за виборчим процесом. Під час підготовки дослідження широко використовувалися матеріали ЦДАГО, які належать до документального масиву сучасних політичних партій і громадських об'єднань: Народного Руху України; Української республіканської партії; Ліберальної партії України; Демократичної партії України; Республіканської християнської партії України; Соціалістичної партії України; Партії «Реформи і порядок»; Української республіканської партії «Собор»; Національної ради жінок України; Народно-демократичного об'єднання «Нова Україна»; Всеукраїнського об'єднання лівих «Справедливість».

Змістове наповнення матеріалів ЦДАГО, які використані в роботі, – це протоколи установчих з'їздів громадських організацій, програмні документи (статути, програми, виборчі платформи), матеріали з'їздів та конференцій, протоколи засідань центральних органів, документи обласних, районних і міських організацій, агітаційні передвиборчі матеріали, інформаційні бюлетені прес-служб, друковані видання.

Матеріали обласних архівів, які використані під час підготовки дисертаційного дослідження, стосуються діяльності органів місцевої влади, зокрема, облвиконкомів, пізніше – обласних державних адміністрацій. Так, фонд Р-880 Державного архіву Київської області містить документи Київської обласної державної адміністрації, в яких висвітлюються питання діяльності політичних партій та громадських організацій, аналітичні довідки про суспільно-політичну ситуацію в області на предмет громадянської активності, кількості акцій протесту, демонстрацій, вимог активістів. Значна кількість аналітичних довідок про соціально-економічний розвиток Київської області демонструє динаміку розвитку малого підприємництва, інвестиційної діяльності та будівництва, комунального

господарства, паливно-енергетичного комплексу, стан фінансової діяльності, виплати заробітної плати населенню, зайнятості й охорони праці.

Матеріали фонду 9131 Державного архіву Полтавської області – фонди виконавчого комітету Полтавської обласної Ради народних депутатів (пізніше – Полтавської обласної державної адміністрації) використовувалися завдяки їхньому впорядкуванню згідно зі структурою установи: керівництво виконкому, апарат при керівництві, група радників і консультантів, оргвідділ та ін. Добірка матеріалів під назвою «Листування» стосується створення обласної телерадіокомпанії, діяльності осередків політичних партій та громадських організацій, які були офіційно зареєстровані, і представників тих, які не були офіційно легалізовані.

У руслі нашого дослідження важливо, що на зберіганні в Державному архіві Запорізької області містяться матеріали фонду 4727 Комітету у справах преси та інформації Запорізької обласної ради народних депутатів, фонду 1335 Запорізької обласної ради. На прикладі Запорізької області вдалося простежити еволюцію поліграфічної галузі, збільшення кількості друкованих засобів масової інформації.

У фонді 6540 Державного архіву Дніпропетровської області знаходяться документи виконавчого комітету Дніпропетровської обласної ради народних депутатів (пізніше – Дніпропетровської обласної державної адміністрації), де міститься листування представників різних рівнів органів державної влади та місцевого самоврядування щодо реалізації державних і регіональних програм. Отже, масив неопублікованих джерел дає змогу визначити як загальнодержавні тенденції суспільно-політичного життя в Україні, так і схарактеризувати регіональні особливості процесу становлення громадянського суспільства.

У підрозділі розкривається зміст документальних джерел, які визначали принципи та основи розбудови громадянського суспільства України. Економічні підвалини громадянського суспільства мали бути закладені законодавчими актами, які врегулювали відносини власності (Закони «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 р., «Про власність» від 7 лютого 1991 р., «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 6 квітня 1991 р., «Про приватизацію державного майна» від 4 квітня 1992 р., «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р.). Політичні основи громадянського суспільства були врегульовані законами «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р., «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р., «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 р., «Про професійні спілки, права та гарантії їх діяльності» від 15 вересня 1999 р., «Про організації роботодавців» від 24 травня 2001 р., «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р.

Аналіз політичного та соціально-економічного розвитку суспільства неможливий без урахування результатів соціологічних опитувань та статистичних даних. Окрему групу опублікованих джерел становлять матеріали періодичних видань. На сторінках газет і журналів досліджуваного періоду розміщені матеріали щодо політичного і соціально-економічного розвитку України, авторами яких були

не лише науковці, а й журналісти, політики, громадські діячі, аналітики, галузеві експерти, державні службовці тощо. Фахове різноманіття дописувачів дозволяє подивитись на вказані проблеми з різних точок зору.

Отже, варто констатувати, що комплексне дослідження становлення громадянського суспільства України в 1991–2010 рр. на сьогодні відсутнє. Джерельна база дослідження є достатньою, вірогідною та репрезентативною для вирішення поставлених завдань із комплексного вивчення становлення громадянського суспільства України. Використана у ході дослідження сукупність методів і понять уможливила комплексний, міждисциплінарний підхід до обраної проблеми.

У підрозділі 1.3 – **«Методологічні основи та понятійно-категорійний апарат дослідження»** – визначено методологію та основні поняття і категорії, що використовуються в роботі. У ході нашого дослідження ми використали чотири групи методів (традиційних та інноваційних). До першої групи належать загальнонаукові методи: історичний, термінологічний і системний, для яких характерними є аналіз та оцінювання історичних подій. Другу групу становлять міждисциплінарні методи, до яких входять статистичні прийоми. Загальноісторичні методи складають третю групу (йдеться про порівняльно-історичний, ретроспективний, історико-генетичний). Четверта група – джерелознавчі методи: виявлення, відбір, класифікація, текстологічне вивчення.

Ключовим поняттям роботи є «громадянське суспільство». Авторка вважає, що це недержавна сфера існування людської спільноти, комплекс добровільних об'єднань індивідів, сукупність соціально-політичних відносин і політичних груп, сфера масових рухів, партій, громадських організацій, у якій можливий самовияв вільних індивідів та їх об'єднань, що захищені від прямого втручання держави законодавством. Громадянське суспільство – це складна система, яка складається із багатьох сфер: соціальної, економічної, політичної, духовно-культурної, інформаційної.

У другому розділі – **«Законодавче підґрунтя та політичні передумови формування громадянського суспільства України»** – простежено процес законодавчого оформлення становлення громадянського суспільства в Україні.

У підрозділі 2.1 – **«Розвиток законодавства для побудови громадянського суспільства»** – проаналізовано законодавчі засади розбудови громадянського суспільства, виокремлено основні віхи в розвитку законодавства про інститути громадянського суспільства. Одним із найважливіших принципів громадянського суспільства є політичний плюралізм. Подією в цьому контексті стала відміна монополії КПРС та КПУ на владу, ліквідація однопартійності. Під тиском громадськості III позачерговий з'їзд народних депутатів СРСР (березень 1990 р.) відмінив дію ст. 6 Конституції СРСР, якою компартія проголошувалася «керівною і спрямовуючою силою».

Для становлення та розвитку громадянського суспільства необхідною умовою є незалежна демократична держава. Тому Декларація про державний

суверенітет 16 липня 1990 р. закріпила виключне право народу України на володіння, користування та розпорядження національним багатством України, передбачався захист усіх форм власності в державі. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР затвердила Акт проголошення незалежності України, визначивши новий політико-правовий статус держави. Наступним кроком на шляху до самостійності став Закон «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р., в якому було зазначено, що Закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою УРСР, діють на території України, якщо вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України. На Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. український народ своїм волевиявленням підтвердив вибір на користь незалежної держави, закріпив інститут громадянства.

Соціально-економічними засадами функціонування громадянського суспільства є приватна власність і середній клас. 7 лютого 1991 р. Верховна Рада УРСР затвердила Закон УРСР «Про власність». Приватна власність громадян, право використовувати її для підприємницької діяльності та у будь-який спосіб, що не суперечить закону, – це були ті економічні основи, які потребувало суспільство для переходу до громадянського. Закон України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992 р. створив правові можливості для приватизаційних процесів. У соціально-економічній сфері перед очільниками України на початку 90-х років стояло надзвичайно складне завдання – провести модернізацію національного господарства. Однак тодішнє керівництво державою помилково вважало, що приватизація державної власності вирішить усі проблеми. Реформатори припускали, що перехід підприємств у нову форму власності розв'яже цілий комплекс завдань: розвиток малого і середнього бізнесу, технічне переозброєння, залучення коштів іноземних інвесторів і т.п.

Таким чином, попри прийняті закони для утвердження громадянського суспільства, Україна все ж відставала за цим показником від інших східноєвропейських країн.

У підрозділі 2.2 – **«Становлення і розвиток політичних партій в Україні як інституту громадянського суспільства»** – висвітлено особливості суспільно-політичного життя країни в контексті легітимізації громадських організацій та політичних партій, їхнього впливу на суспільство. Кризовий стан суспільства, неспроможність чинної влади вирішити нагальні проблеми, усвідомлення суспільством необхідності активної участі у формуванні влади спричинили утворення перших політичних партій та активну діяльність громадських організацій у другій половині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Переломною подією в становленні політичних партій можна назвати прийняття 9 жовтня 1990 р. Закону СРСР «Про громадські об'єднання». Це стало сприятливим підґрунтям для формування політичного плюралізму в Україні. Але початок політичного плюралізму в Україні більшість дослідників пов'язують із діяльністю Народного Руху України. Рух фактично став першою політичною організацією, яка відкрито

оголосила про свій намір боротися політичними методами за владу. Історія українських політичних партій 1991–2010 рр. – це період хаосу, відсутності стабільності в існуванні, діяльності. Політичні партії створювалися перед виборами для отримання їх лідерами депутатських мандатів і припиняли свою діяльність після закінчення виборчої кампанії.

Партійна система в Україні станом на 2010 р. виглядала досить презентабельно. 179 зареєстрованих Міністром політичних партій створювали ілюзію конкурентного політичного плюралізму. Проте, з точки зору дисертанта, централізм, фінансування олігархами, концентрація на виборах досить негативно впливали на становлення політичних партій в Україні як повноцінного інституту громадянського суспільства.

У підрозділі 2.3 – *«Періодизація розбудови громадянського суспільства»* – охарактеризовано основні періоди становлення громадянського суспільства в Україні. Авторка дійшла висновку, що упродовж 1991–2010 років в Україні відбулося оформлення основних інститутів громадянського суспільства завдяки нормотворчості парламенту. Прийняте законодавство сприяло еволюції громадянського суспільства в контексті забезпечення гарантій державної мови, розвитку етнічних, національних, релігійних меншин, виробленню законодавчих вимог функціонування мас-медіа й завершення формування інституту громадянства, закріплення приватної власності й багатоманіття економічного життя. В 1996 р. було прийнято Конституцію як правовий фундамент для розвитку громадянського суспільства, положення якої запропонували конкретні механізми для участі громад у вирішенні політико-правових проблем – на виборах, референдумах, можливості участі у політичних партіях та громадських організаціях. Але не були зреалізовані в цей час дієві механізми участі суспільства в громадському контролі за політичним та соціально-економічним розвитком держави, діяльністю владних структур. Спроби періодизації становлення громадянського суспільства у вітчизняній науці не отримали досить комплексного висвітлення, особливо це стосується періоду з 2005 по 2010 рр. Процес становлення громадянського суспільства в дисертації розглядається через аналіз діяльності його складових. Для визначення періодів обрані події, що мають історичне значення для процесів демократизації і лібералізації суспільно-політичного життя та формування конституційного ладу. Тому нами виокремлено такі етапи: 1) квітень 1985 р. – липень 1990 р.; 2) липень 1990 р. – серпень 1991 р.; 3) серпень 1991 р. – червень 1996 р.; 4) червень 1996 – грудень 2004 р.; 5) грудень 2004 – лютий 2010 рр.

Отже, в 1991–2010 рр. було прийнято значну кількість законів, у тому числі й Конституцію. Однак Україна відставала у цьому руслі від інших європейських країн. Варто констатувати, що і політичні партії не стали дієвим інститутом громадянського суспільства. На початку 90-х рр. ще було помітно спроби їхнього впливу на владу і суспільство, активну участь у конституційному процесі. Після

прийняття Основного Закону їхня діяльність практично звелась до «виборчої» стадії існування.

У третьому розділі – **«Основні напрямки формування і розвитку громадянського суспільства в Україні»** – проаналізовано процес становлення громадянського суспільства через призму соціально-економічних умов його функціонування, зростання політичної активності населення та підвищення ролі ЗМІ в житті українського суспільства.

У підрозділі 3.1 – **«Роль соціально-економічних чинників у становленні громадянського суспільства»** – розкривається становлення приватної форми власності, розвитку підприємництва та формування середнього класу в Україні. Закон України «Про власність» 1991 р. заклав основи для переходу до ринкової економіки. Закон України «Про підприємництво» того ж року дозволив займатися підприємницькою діяльністю. Було передбачено можливість вільного найму людей, знято обмеження на заняття підприємництвом. Українську приватизацію соціально справедливою назвати досить складно, оскільки пересічні громадяни ставали жертвами фінансових посередників, трастів та фондів. Приватизація не забезпечила соціальну справедливість, концентрацію фінансових ресурсів для модернізації виробництва, не сприяла розвитку дрібного підприємництва та реформам соціально-економічної системи. Характерними рисами економічної політики держави щодо підприємництва у першій половині 1990-х рр. було невизначене і постійно змінюване ставлення держави до малого підприємництва, що залежало від політичної кон'юнктури, соціально-економічного становища. Середній клас – це необхідна складова становлення громадянського суспільства. Встановлено, що близько 85% українців за рівнем доходів займали положення нижче середнього класу, тоді як у розвинених країнах бідні верстви складають не більше 10–20%. Така ситуація стала причиною низької громадянської активності, відсутності контролю за бюрократичним апаратом, безвідповідальності влади, зростання корупції. В Україні склалася парадоксальна ситуація: в державі існували не просто бідні, бідними були якраз ті, хто активно працював на благо суспільства. Лише на середину 2000-х рр. поступово вимальовувався образ «середнього класу». На кінець досліджуваного періоду найбільше представників середнього класу проживало в столиці України, у м. Києві, – 51% від загальної кількості населення, найменше – на півночі України – 15%. «Середняки» були зосереджені переважно у містах-мільйонниках – 35%, у селах їх було найменше – 11%.

У підрозділі 3.2 – **«Зростання політичної активності населення»** – проаналізовано такий важливий чинник становлення громадянського суспільства в Україні, як політична (громадянська) активність. Під громадянською розуміємо таку форму соціальної активності, яка сприяє розвитку інститутів громадянського суспільства, задоволенню приватних потреб та інтересів індивідів, груп, колективів. Процес розвитку громадянської активності українського суспільства протягом перших двадцяти років незалежності був несистемним і значною мірою ситуативним. Більша частина населення залишалася пасивним спостерігачем

суспільних негараздів. Відсутність діяльного громадського впливу на процес прийняття державних рішень провокувала протестний потенціал суспільства.

Протестний рух в Україні в роки незалежності найбільш масштабно виявився у шахтарських виступах. У протестному русі вагому роль відіграли профспілки. За підтримки опозиційних партій та рухів у 1990–1991 рр. були утворені нові профспілки та їх об'єднання, які називалися «незалежними», «вільними», «солідарними». Ще одним проявом зростання громадянської активності українців стали неурядові громадські організації. Їх називають ще «третім сектором» громадського суспільства, або й ототожнюють з громадськими організаціями. Під «третім сектором» розуміють сукупність організацій, які не ставлять собі за мету збільшення особистого прибутку громадян безпосередньо через участь у їхній роботі або через володіння ними. Значну роль у процесі активізації українського народу під час Помаранчевої революції у 2004 р. відіграли саме громадські організації. На кінець досліджуваного періоду їх налічувалося в Україні понад три тисячі. Однак за кількістю та якістю роботи вони поступалися розвиненим країнам світу. В Україні мали місце ускладнена процедура їхньої реєстрації, несприятлива податкова політика, заборона займатися господарською діяльністю, низький рівень підтримки державою. Наслідком цього стала низька залученість населення до участі в громадських організаціях (12–13%), неналежна поінформованість про їхню діяльність у ЗМІ.

У підрозділі 3.3 – *«Підвищення ролі ЗМІ в житті українського суспільства»* – розглянуто становлення мас-медіа як важливої складової громадянського суспільства. На початку 1990-х рр. попит громадян на інформацію був ще досить низьким. Архівні матеріали підтвердили слабкість вітчизняних медіа, засилля російського інформаційного простору, відсутність редакцій телебачення, корупцію і хабарництво при розподілі ефірного часу та ефірних частот. У 1994 р. громадську свідомість вдалося переорієнтувати з московських видань на українські. Частка національних видань зросла з 22,6 до 32,8%, а кількість російських газет зменшилася з 41,6 до 5,2%. Автор погоджується з точкою зору, що у 90-ті рр. минулого століття в Україні утворилась авторитарна модель відносин між владою і представниками ЗМІ. Це негативно вплинуло на забезпечення населення пресою. Наприкінці 90-х рр. 1 тис. людей передплачувала лише 62 примірники (нормою є хоча б 100). Однак станом на 1 січня 2001 р. в Україні було вже зареєстровано близько 10,2 тис. періодичних видань, у тому числі понад 6,7 тис. газет, близько 2,5 тис. журналів, а також видань журнального типу. Швидкими темпами розвивалася мережа Інтернет. Станом на 2010 р. її користувачами було близько 17 млн чоловік. Безкоштовність телебачення перетворила його чи не в найвпливовіший ЗМІ в Україні. Однак практично до середини 2000-х рр. журналісти та ЗМІ значною мірою залежали від своїх власників та спонсорів. Це впливало й на об'єктивність інформації, що надходила кінцевому споживачу. Тому слід констатувати досить низький ступінь довіри

населення до ЗМІ в 1991–2010 рр. На 2010 р. майже 31% українців у цілому довіряли ЗМІ. Водночас кількість тих, які не висловили довіри, складала 33,4%.

Таким чином, в Україні з'явилися такі необхідні інститути, як приватна власність, підприємництво, соціальний прошарок середніх українців. Однак суспільство досить повільно оговтувалося від радянського менталітету «зрівнялівки». Протестний потенціал суспільства з 1991 по 2010 рр. тільки зростав, тому, крім протестів та незгоди, на владу можна було вплинути за допомогою громадських організацій. Із 1991 по 2010 рр. вони характеризувалися формальним станом існування, недостатньою кількістю та якістю роботи, значним рівнем політизованості. У цей період відбулося становлення українських ЗМІ. Упродовж тривалого періоду вони були залежними від спонсорів-олігархів та адміністративного тиску органів державної влади, а тому інформація до кінцевого її споживача доходила у викривленому світлі та форматі.

Проведене комплексне дослідження дозволило відтворити цілісну, документально підтверджену картину становлення громадянського суспільства України у 1991–2010 рр. Виокремимо *висновки*, що узагальнюють основні результати дослідження.

1. Розглянувши стан наукового вивчення теми, рівень та повноту її джерельної бази, охарактеризувавши методологію дослідження, встановили, що спеціальних праць з окресленої нами проблематики немає. В ході дослідження було залучено документи Державного архіву Дніпропетровської обл., Державного архіву Запорізької обл., Державного архіву Київської обл., Державного архіву Полтавської обл., Центрального державного архіву вищих органів влади, м. Київ, Центрального державного архіву громадських об'єднань, м. Київ. Серед опублікованих джерел було опрацьовано нормативно-правові акти; соціологічні опитування; довідково-статистичні матеріали; періодичну пресу. Констатуємо, що джерельна база дослідження є достатньою, вірогідною та репрезентативною для комплексного вивчення становлення громадянського суспільства України в означений хронологічний проміжок.

2. Дослідивши розвиток законодавства для розбудови громадянського суспільства, встановили, що завдяки нормотворчості парламенту в Україні формально відбулося правове оформлення інститутів громадянського суспільства. Це сприяло еволюції інститутів громадянського суспільства: було прийнято законодавство щодо політичного багатоманіття, функціонування державної мови, розвитку етнічних, національних, релігійних меншин, функціонування мас-медіа, формування інституту громадянства України, закріплення паритету різних форм власності, зокрема приватної, регулювання підприємницької діяльності. Така активна законодавча діяльність парламенту створювала лише можливості для розбудови громадянського суспільства. Головну увагу законодавець зосередив на розбудові державного механізму та апарату. У соціально-економічній сфері цього часу нормотворча діяльність парламенту була більш інертною, однак серед «здобутків» соціально-економічних перетворень слід відзначити приватизацію та

появу приватної власності. Водночас через пасивність українського суспільства та очільників держави не було розроблено дієвих механізмів взаємодії громадянського суспільства та держави у формі взаємодопомоги, взаємоконтролю, діалогу та співпраці.

3. Важливою передумовою для становлення громадянського суспільства були політичний плюралізм та багатопартійність. Попри законодавчу основу для функціонування та діяльності, українські політичні партії не стали дієвим механізмом впливу громадянського суспільства на державні органи. Політичні партії залишалися слабкими, нечисленими, не впливовими організаціями з непрозорим порядком фінансування та жорстким централізмом в організації. Вони трансливали інтереси вузьких соціальних станів, які їх фінансували, діяли в інтересах фінансово-промислових груп. Практично не було дієвої конструктивної опозиції в парламенті. Політичні партії починали активно працювати лише перед виборами. Про функції артикуляції суспільних інтересів, безпосереднього впливу на урядовий курс не йшлося

4. Розглянувши основні підходи до періодизації становлення громадянського суспільства в науковій літературі, встановили, що такі спроби у вітчизняній науці не отримали свого розвитку, особливо щодо періоду 2005–2010 рр. Не запропоновано чіткі критерії для виокремлення етапів розвитку громадянського суспільства в цей час. Ними є зростання самосвідомості, рівень політичної культури, виникнення й легалізація НУО, політичний плюралізм, розвиток економічних відносин, підконтрольність інститутів влади громадянському суспільству, реалізація конституційних прав і свобод громадян. Тому визначаємо етапи становлення громадянського суспільства в Україні: серпень 1991 р. – червень 1996 р. (від проголошення незалежності України до прийняття Конституції); червень 1996 р. – грудень 2004 р. (до подій «помаранчевої революції»); грудень 2004 р. – лютий 2010 р. (до початку президентства В. Януковича).

5. Важливими соціально-економічними чинниками становлення громадянського суспільства були економічний плюралізм, приватна власність, продуктивна діяльність малого бізнесу, наявність активного середнього класу. Паритетність усіх форм власності була проголошена в законодавстві України 90-х рр. XX ст. Нова для суспільства й української ментальності приватна власність отримала належний розвиток. Її формування на українських теренах відбулося не європейським шляхом завдяки прибуткам від індивідуальної праці та підприємницької діяльності, а внаслідок перерозподілу державної власності шляхом приватизації. Остання відіграла важливу роль для модернізації українського суспільства, стимулювала розвиток недержавного сектору, активізувала окремі соціальні сили, сприяла поступовому становленню класу приватних власників.

Доведено, що впродовж 1991–2010 рр. в Україні сформувався соціальний стан «середніх українців», а досвід європейських країн свідчить, що для успішної

розбудови громадянського суспільства такий показник має становити не менше половини населення країни. Така ж кількість українців, за соціальними опитуваннями у різні роки, ідентифікувала себе із проشارком «середніх». Але за матеріальним рівнем половина українців була бідними чи навіть за межею бідності за критеріями ООН. Зважаючи на незначну кількість «середніх українців», вони не стали міцною основою політичних режимів, запорукою суспільного прогресу та громадянського миру. За різними соціальними опитуваннями, кількість «середніх українців» коливалася від 12 до 20% населення. Середній клас України був нечисленним і маловпливовим.

6. Зростання політичної активності українського суспільства було одним із найважливіших чинників формування громадянського суспільства. Вона проявлялася у формі вуличних протестів, демонстрацій та діяльності громадських організацій. Протестні настрої українського суспільства впродовж 1991–2010 рр. були потужними. Шахтарський рух 1990-х рр. провокував зміни не тільки в урядовій політиці щодо шахтарів, але й справляв вплив на соціально-економічний курс держави. Силовий тиск на владні структури приносив короточасні результати у вигляді поступок влади страйкуючим. Проте більш якісні зміни у суспільстві та реальну участь громадян у виробленні політики держави мали забезпечити громадські організації, які не стали дієвим механізмом артикуляції суспільних настроїв і способом впливу на владу в українському суспільстві з ряду причин. Варто констатувати недостатню кількість таких об'єднань на теренах України, рівень залучення громадян до яких коливався в межах 12–13%, що у разі менше від європейських країн. «Паперовий стан» існування більшості неурядових організацій та непрозорий механізм їхнього фінансування, недосконалість законодавчої основи спричинили діяльність громадських організацій як виразника інтересів спонсорів, а не соціальних груп. Констатуємо видимий успіх у цьому напрямі профспілок, які брали участь у парламентських виборах та лобіювали інтереси соціальних спільнот, однак така форма участі неурядових організацій у політичному житті держави не була довготривалою.

7. У процесі становлення громадянського суспільства зростаючу роль відігравали ЗМІ – важливий суспільний інститут, який виступає посередником між владою та громадянами, незалежна «четверта гілка» влади, котра формує громадську думку і впливає на прийняття державно-політичних рішень. Розвиток вітчизняних ЗМІ значно гальмувався тогочасною суспільно-політичною та соціально-економічною ситуацією. Достовірне та незалежне інформування українських громадян вітчизняними ЗМІ не відбувалося через соціальну незахищеність журналістів, економічну неспроможність вітчизняних медіа. Більшість ЗМІ аж до початку 2000-х рр. продовжувалася залишатися в державній власності, а тому перебувала під впливом адмінресурсу й таємних інструкцій від чиновників щодо форми та змісту новин для громадськості. Лише після подій 2004 р. українські ЗМІ розпочали утвердження як повноцінного інституту громадянського суспільства.

8. До питань, які потребують подальшого уточнення та дослідження, варто віднести такі: ментальність та психологія українців у контексті становлення громадянського суспільства, духовно-культурні основи розбудови громадянського суспільства (мова, релігія, церква тощо), вивчення місцевого самоврядування та самоуправління як інституту громадянського суспільства, значення шахтарського та профспілкового рухів у формуванні громадянської активності українців, подальша розробка регіональних аспектів окресленої проблематики.

СПИСОК ОПУБЛІКОВНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях:

1. Мороз Н. О. До питання періодизації становлення громадянського суспільства України (історіографія питання). *Гуманітарний журнал*. 2011. № 1–2. С. 147–151.
2. Мороз Н. О. Формування інституту неурядових організацій в контексті становлення громадянського суспільства України. *Гуманітарний журнал*. 2011. № 3–4. С. 241–246.
3. Мороз Н. О. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства України. *Гуманітарний журнал*. 2012. № 2–3. С. 205–210.
4. Мороз Н. А. Этапы становления гражданского общества в Украине. *Московское научное обозрение*. 2013. 4(32). С. 30–33.
5. Мороз Н. О. Середній клас як необхідна умова розвитку громадянського суспільства в Україні. *Сіверянський літопис*. 2013. 2(110). С. 112–118.
6. Мороз Н. О. Вплив громадських організацій на розбудову громадянського суспільства України. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ВІР УАН, 2013. Випуск 72 (№ 5). С. 836–841.
7. Мороз Н. О. Розвиток місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства в Україні (1990–2000 рр.). *Сіверянський літопис*. 2017. № 1–2 (133–134). С. 243–249.
8. Мороз Н. О. Становлення законодавства в духовно-культурній сфері як важлива передумова формування громадянського суспільства України. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ВІР УАН, 2017. Випуск 119 (№ 4). С. 375–380.
9. Мороз Н. О. Формування багатопартійності як чинник розвитку громадянського суспільства України (1989–2004 рр.). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки. Збірник наукових праць*. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського. 2018. № 1(45). Червень. С. 52–58.

Публікації, що додатково відображають результати дослідження:

10. Мороз Н. О. Місце і роль молодіжних громадських організацій в розвитку громадянського суспільства України. Громадський рух та становлення громадянського суспільства в Україні: *Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції* (6–8 жовтня 2011 р.). Сімферополь: ЦРОНІ, 2011. С. 25–27.

11. Мороз Н. О. Структура та функції громадянського суспільства. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: *Матеріали регіональної науково-практичної конференції* (м. Дніпропетровськ, 26 квітня 2012 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. С. 62–67.
12. Мороз Н. А. Развитие общественной активности граждан как важное условие формирования гражданского общества в Украине. «Truth, lostinages: historicalandphilosophicalproblemsofhumanity»: *Materials digest of the XLIII International Research and Practice Conferenceand the I stage of the Championship in historical and philosophical sciences* (London, February 18–22, 2013). P. 40–43.
13. Мороз Н. О. Соціально-економічні передумови становлення громадянського суспільства в незалежній Україні. «Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні»: *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 26–27 квітня 2013 р.). Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2013. С. 68–71.
14. Мороз Н. О. Історична еволюція поняття «громадянське суспільство». *Літні наукові дискусії, XXI Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція* (м. Вінниця, 15 червня 2018 р.). Ч. 3. С. 26–29.

АНОТАЦІЯ

Мороз Н. О. Становлення громадянського суспільства незалежної України (1991–2010 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, Миколаїв, 2018.

У дисертації висвітлюється історія становлення громадського суспільства у незалежній Україні у визначених хронологічних межах. На основі аналізу історіографічного доробку вчених визначаються такі критерії його формування: виникнення й легалізація громадських організацій, політичний плюралізм, розвиток економічних відносин, підконтрольність інститутів влади громадянському суспільству. В авторській класифікації обрано комплексний критерій становлення інститутів суспільно-політичного розвитку держави. Здійснено аналіз економічних відносин як передумов формування громадянського суспільства України в форматі: підприємництво – приватна власність – економічно активний громадянин. Досліджено розвиток українських ЗМІ як інституту громадянського суспільства. Підкреслюється важливість шахтарського руху для формування протестних настроїв. Аргументується теза про те, що формування середнього класу в Україні пройшло за «українським сценарієм». Зазначається, що українські політичні партії не стали дієвим механізмом впливу громадянського суспільства. Політична активність українського суспільства більше проявлялася у формі вуличних протестів, демонстрацій та мітингів.

Ключові слова: політична активність, громадянське суспільство, партії, громадянські організації, засоби масової інформації, середній клас.

АННОТАЦИЯ

Мороз Н. А. Становление гражданского общества независимой Украины (1991–2010 гг.). – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (доктора философии) по специальности 07.00.01 – история Украины. – Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского, Николаев, 2018.

В диссертации освещается история становления гражданского общества в независимой Украине в определенных хронологических рамках. На основе анализа историографического наследия ученых определяются следующие критерии его формирования: возникновение и легализация общественных организаций, политический плюрализм, развитие экономических отношений, подконтрольность институтов власти гражданскому обществу. В авторской классификации избран комплексный критерий становления институтов общественно-политического развития государства. Осуществлен анализ экономических отношений как предпосылок формирования гражданского общества Украины в формате: предпринимательство – частная собственность – экономически активный гражданин. Исследовано развитие украинских СМИ как института гражданского общества. Подчеркивается важность шахтерского движения для формирования протестных настроений. Аргументируется тезис о том, что формирование среднего класса в Украине прошло по «украинскому сценарию». Отмечается, что украинские политические партии не стали действенным механизмом влияния гражданского общества. Политическая активность украинского общества больше проявлялась в форме уличных протестов, демонстраций и митингов.

Ключевые слова: политическая активность, гражданское общество, партии, гражданские организации, средства массовой информации, средний класс.

ANNOTATION

Moroz N. O. Formation of Civil Society of Independent Ukraine (1991–2010). – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of historical sciences in the specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Mykolaiv V. O. Sukhomlynsky National University. – Mykolaiv, 2018.

The dissertation covers the legal principles of forming a civil society in independent Ukraine in a certain chronological period on the basis of the concept of civil society periodization.

On the basis of the analysis of historiographical records of scientists, the following criteria for its formation are proposed: growth of self-awareness, level of political culture, the emergence and legalization of public organizations, political pluralism, development of economic relations, control of civil society over institutions of power, the exercise of constitutional rights and freedoms of citizens.

In the author's classification, a comprehensive criterion for the development of the fundamental institutions of the socio-political development of the Ukrainian state (which have historical significance for the processes of democratization and liberalization of socio-political life and the formation of the constitutional system) is chosen.

On the basis of the disclosure of a comprehensive criterion of the author's vision of the periodization of civil society in Ukraine, a periodization of the development of the party system in Ukraine as a civil society sector was proposed. An important prerequisite for the formation of civil society is political pluralism and multi-party system, however, despite the legislative basis for functioning and activities. It is noted that Ukrainian political parties have not become an effective mechanism of civil society influence on state bodies, on the development of a political course. The analysis of economic relations in Ukrainian society as a prerequisite for the formation of civil society is held in the format: entrepreneurship – private property – economically active citizen. The development of Ukrainian mass media as an institute of civil society with periodization of their formation has been investigated.

The importance of the miner's movement to form protest moods in Ukrainian society is emphasized. The thesis that the formation of the middle class as an important factor in the formation of civil society in Ukraine was argued in Ukraine, it followed a "Ukrainian scenario", which made it different from European standards. The political activity of Ukrainian society was more evident in the form of street protests, demonstrations and meetings. The political activity of Ukrainian society was manifested in the form of street protests, demonstrations and activities of non-governmental organizations that were powerful during 1991–2010. It was proved that during 1991–2010 the social status of «middle Ukrainians» was formed in Ukraine, and the experience of European countries testifies, that for the successful development of civil society, this index should be at least half the population of the country.

The legislative framework created at this time contributed to the evolution of civil society institutions: the legislation on political multivariateness and pluralism, the functioning of the state language, the development of ethnic, national, religious minorities, the functioning of the media, the formation of an institution of Ukrainian citizenship and the consolidation of parity of various forms of ownership, private, entrepreneurial regulation, the formation of the middle class, have created opportunities for building a civil society.

The results obtained in the work are recommended to be used in the development of a wide range of problems in the political and socio-economic history of Ukrainian society in 1991–2010, the preparation of generalizing scientific works, textbooks, training courses on the history of Ukraine, municipal law, public administration for participants in the educational process

Key words: political activity, civil society, parties, public organizations, mass media, middle class.

Підп. до друку 01.11.2018. Формат 60×84/16.
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. 111-02.

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.

